

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМІНУТИВІЗОВАНИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ

Руда Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню іменникової демінутивізації в українській та латинській мовах. Виділено лексико-семантичні групи найпоширеніших іменників-демінутивів у кожній мові, проаналізовано особливості їх семантики та функцій. Здійснено зіставний аналіз семантико-функціональних ознак іменників-демінутивів. Виявлено спільні та специфічні риси іменникової демінутивізації в кожній з мов.

Ключові слова: демінутив, категорія демінутивності, демінутивізовані іменники, оцінно-емоційне значення, експресія.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві емотивність розглядається як особлива когнітивна структура мовної особистості, основною функцією якої є національно зумовлене емоційне оцінювання дійсності, і, відповідно, об'єктом таких досліджень стає оцінно-емоційна лексика. Як особливий клас оцінно-емоційної лексики в багатьох мовах світу виділяються демінутиви – похідні суфіксальні утворення, які реалізують семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії. Мовною фреквенталією є те, що демінутиви, крім функції позначення малості, служать і для вираження емоцій мовця, поява яких викликана тими чи іншими властивостями об'єкта, суб'єктивним ставленням комуніканта або ситуацією спілкування, а також для створення експресивного фону мовлення. Тому місце демінутивів у лексичних системах різних мов неоднакове: в одних вони мають особливий статус оцінно-емоційної лексики, а в інших репрезентують лише значення малості з майже або повністю відсутнім потенціалом оцінно-емоційних конотацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Демінутиви внаслідок їх поліфункціональності, складної семантичної структури нерідко обираються об'єктом лінгвістичних досліджень у рамках вивчення словотвірної морфеміки (Бондар О.І., Волніна І.А., Горбач Ф.Г., Домбровський Р.О., Кравченко М.В., Плямовата С.С., Туровер Г.Я. та ін.), стилістики (Арнольд І.В.), засобів вираження категорій кількості (Максимчук Н.Н.), емоційної оцінки, експресивності (Галкіна-Федорук О.М., Гімалетдинова Г.К., Зубов О.В., Пальгов О.А., Сенів М.Г., Сагач Г.М., Шакірова С.Н., Шутак Л.Б. та ін.) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Антропоцентричний напрям сучасної лінгвістики актуалізує дослідження різниць категорій демінутивності як одного зі специфічних фрагментів певної національно-мовної картини світу. Зазначений аспект сприяє виявленню ідіотичних рис у структурах аналізованих мов, особливостей сприйняття дійсності їх носіями, а також з'ясуванню універсальних характеристик, які не визначаються ступенем генетичної чи типологічної близькості досліджуваних мов. Тому метою нашого дослідження є аналіз семантики та функцій демінутивізованих іменників української і латинської мов, а головне завдання полягає у виявленні спільних та етномовних се-

мантико-функціональних характеристик іменникової демінутивізації у зазначених мовах.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу семантики та функцій демінутивізованих лексем в українській мові ми виділили такі лексико-семантичні групи найпоширеніших іменників-демінутивів:

І. Групи іменників, які мають значення об'єктивної зменшеності (утворюються від основ конкретної семантики): а) іменники на позначення невеликих ділянок землі (е.г. *лісок, острівець*), особливостей рельєфу (е.г. *ямка, рівчачок*), водоймищ (е.г. *болітце, річечка*); б) назви рослин (е.г. *деревице, квіточка*) та їх частин (е.г. *листочок, корінець*); в) назви невеликих за розміром споруд (е.г. *будиночок, рестораничок*) та їх частин (е.г. *балкончик, поріжок*), населених пунктів (е.г. *містечко, сільце*) та їх частин (е.г. *вуличка, майданчик*); г) назви знарядь праці (е.г. *сапка, молоточок*), хатнього начиння (е.г. *каструлька, мисочка*), предметів побуту (е.г. *рушничок, подушечка*) та інтер'єру (е.г. *стілчик, шапка*); г) назви дітей (е.г. *дівчинка, пастушок*), назви недорослих істот (е.г. *кошеня, кроленя*) та невеликих за розміром тварин (е.г. *черепашка, жабка*), комах (е.г. *мушка, хробачок*), птахів (е.г. *папужка, горобчик*); д) назви дитячого або невеликого за розміром одягу, взуття чи аксесуарів (е.г. *сорочечка, черевички*); е) назви невеликих за розміром частин тіла дітей або дорослих (е.г. *пальчик, ніжка*), утворень на поверхні шкіри (е.г. *прищик, борідка*); е) назви невеликої кількості, об'єму чогось (е.г. *ковточок, грудочка*); ж) назви, що позначають невелику сукупність певних об'єктів (е.г. *групка, в'язочка*); з) назви невеликих природних об'єктів або явищ, що характеризуються слабкою силою прояву (е.г. *хмаринка, морозець*); и) назви невеликих за розміром жанрових творів художньої літератури (е.г. *казочка, оповіданнячко*), канцелярських виробів (е.г. *папочка, книжечка*); і) назви невеликих за розміром транспортних засобів (е.г. *човник, літачок*); і) назви кулінарних виробів та харчових продуктів (е.г. *булочка, цибулинка*).

Групи іменників із оцінно-емоційним і/або експресивним значенням. Перш за все слід зауважити, що більшість іменників зі значенням об'єктивної зменшеності у відповідному контексті також можуть супроводжуватися оцінно-емоційним значенням. Так, С. С. Плямовата пише, що демінутивні суфікси іменників, пов'язані з поняттям

про розмір, можуть іноді втрачати саме той відтінок значення, який властивий їм поза контекстом, і отримувати залежно від останнього найрізноманітніші відтінки [2, с. 37]. Наприклад: ...чому так не можна жити завжди..., адже ж якщо можна і місяць, і два, і то не жменьці мам-Терез, а мільйонам звичайних, у міру затурканих людей, значить, у принципі – можна? [7, с. 104].

В мовах світу негативна оцінка часто виражається за допомогою аугментативних утворень, а позитивна – демінутивів [3, с. 101]. Такий розподіл можна пояснити тим, що нерідко маленькі за розміром/віком істоти та об'єкти викликають у свідомості людини враження про свою безпечність, беззахисність тощо [4, с. 145]. Проте іноді демінутиви виражають негативну оцінку, що, ймовірно, пов'язується з іншим аспектом поняття малості – недосконалістю, маловартісністю тощо. Тому вважаємо за доцільне виділити окремо у кожній із досліджуваних мов групи демінутивів з позитивним значенням та негативним.

II. Групи іменників із позитивним оцінно-емоційним і/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної або абстрактної семантики): а) назви їжі (е.г. сметанка, кулешик) та напоїв (е.г. молочко, горілочка); б) назви сипких речовин та об'єктів, що не піддаються лічбі (е.г. вугіллячко, листячко); в) іменники на позначення відрізків часу (е.г. годінка, рочок) та понять, пов'язаних з часом (е.г. раночок, літечко); г) назви грошових одиниць (е.г. копієчка, грошики), ваги (е.г. кілограмчик, фунтик); ґ) назви людей: загальні назви людей (е.г. молодичка, сусідочка), за професією чи родом занять (е.г. санітарочка, лейтенанчик), за етнічним походженням (е.г. україночка, китаяночка), за родинними зв'язками (е.г. братик, зяченько), за особливостями зовнішності чи характеру, що сприймаються позитивно (е.г. білявочка, хорошунчик); д) назви істот, пов'язаних із міфологічними уявленнями чи релігійними віруваннями народу (е.г. янголяточко, душечка); е) назви частин тіла та поверхні шкіри дорослих людей (е.г. рученька, волоссячко); є) назви дорослих тварин (е.г. корівонька, кішечка), птахів (е.г. синичка, галочка), комах (е.г. бджілка, комарик), риб (е.г. судачок, окунець); ж) назви, пов'язані зі світовідчуттям та духовним життям людини (е.г. доленька, святечко); з) назви, утворені від різних абстрактних понять (е.г. безголов'ячко, відрадонька); и) назви природних об'єктів (е.г. місяченько, зіронька).

Наприклад: Чи не можна, – питаю, – у вас **молочка**? [6, с. 257] або Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зінківських **бандуристочка** сліпенький, послав три зозулі з поклоном... [10, с. 302].

III. Групи іменників із негативним оцінно-емоційним і/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви людей: за соціальним станом (е.г. царьок, панок), за етнічним походженням (е.г. ляшок, французик), за особливостями зовнішності чи характеру, що сприймаються негативно (е.г. брехунець, п'яничка), збірні назви (е.г. людиці, народець); б) назви на позначення абстрактних понять (е.г. гришок, інтрижка). Наприклад: А тил часом вороженьки Чинять свою

волю – *Кують речі недобрії* [12, с. 95] або [Анна] *Господи, сорочку покривавив! Ну, що се з тобою сталося, Микола? [Микола] Та то наш війтонько, гідний та поважний* [11, с. 15].

В українській мові демінутиви, крім функцій вираження малого розміру і/або суб'єктивного ставлення, здатні створювати загальний емоційно-експресивний фон мовлення, передавати настрій мовця, не виражаючи безпосередньо його ставлення до об'єкта, підпорядковуватися стильовій спрямованості тексту або привнести додаткову інформацію, пов'язану зі значенням малості. Наприклад: *Але на заручинах, коли приїхав сам Мартин, коли на стіл поставили і слив'яночки, і вишнівочки, та коли варенички підсмажені подали, та ковбаска запахла, о, тоді Одарка іншої заспівала* [9, с. 34] або [Платон] *Від заводу аж до соломинки, до гвіздочка, до кирпичинки – все берегти треба!* [8, с. 62].]. Крім того, на думку деяких дослідників, у східнослов'янських мовах оцінно-емоційні суфікси можуть механічно приєднуватися до слів, коли демінутиви вживаються в народному мовленні за традицією, не виражаючи суб'єктивного ставлення [1, с. 38].

Серед іменників-демінутивів латинської мови ми виділили такі групи:

I. Групи іменників зі значенням об'єктивної зменшеності (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви транспортних засобів та їх частин (е.г. carrulus – візочок, navicula – кораблик); б) назви художніх творів (е.г. actiuncula – коротка судово промова, fabella – казочка); в) збірні назви (е.г. gregiculus – отарка, coriolae – невелике військо); г) назви харчових продуктів та понять, пов'язаних із прийняттям їжі (е.г. luscunculus – паляничка, cenula – невеликий обід); ґ) назви рослин та їх частин (е.г. cappula – низькорослий очерет, cauliculus – стебельце); д) назви зброї та її частин (е.г. parmula – невеликий щит, sagittula – маленька стріла, lanceola – короткий спис); е) назви житла та його частин (е.г. casula – хатинка, porticula – галерея), предметів інтер'єру (е.г. mensula – столик, scabellum – ослинчик); є) назви невеликої кількості чогось (е.г. farinula – жменька борошна, tusculum – невелика кількість фіміаму); ж) назви населених пунктів (е.г. oppidulum – містечко, viculus – сільце); з) назви грошових понять (е.г. libella – дрібна монета, viaticulum – невелика сума грошей на дорогу); и) назви одягу (е.г. sagulum – короткий плащ, togula – маленька тога), взуття (е.г. caligula – чобіток, strepidula – невелика сандалія), біжутерії або їх окремих частин (е.г. balteolus – пасочок, perula – сумочка); і) назви частин тіла дітей або тварин (е.г. ossiculum – кісточка, corniculum – ріжок), утворень на поверхні шкіри (е.г. cicatricula – шрамик, ulcusculum – прищик); і) назви посуду та хатнього начиння (е.г. papariolum – корзинка для хліба, urceolus – глечик), інших предметів хатнього вжитку (е.г. culcitula – подушечка, lucernula – лампадка), знарядь праці (е.г. dolabella – мотичка, securicula – сокирка); й) назви дітей та молодих людей (е.г. virguncula – дівчинка, sacerdotula – молоденька жриця); к) назви невеликих ділянок землі (е.г. pratulum – лужок, silvula – лісок), особливостей рельєфу (е.г. clivulus – горбик, fossula – ямка), водо-

ймищ (e.g. *rivulus* – струмочок); л) назви невеликих природних об'єктів або явищ, що характеризуються слабкою силою свого прояву (e.g. *pubescula* – хмаринка, *friguscula* – холодок); м) назви недорослих чи маленьких істот (e.g. *lepusculus* – зайченя, *cornicula* – вороненя); н) іменники, утворені від назв абстрактних понять, що стосуються душевного чи фізичного стану людини і характеризуються слабким проявом названої ними дії (e.g. *contractiuncula* – легке засмучення, *procuratiuncula* – невелике доручення); о) іменники, утворені від абстрактних назв на позначення слабого вияву дії, стану чи ознаки (e.g. *commonitoriolum* – коротке пояснення, *astulus* – маленька хитрість).

Як і в українській мові, більшість латинських демінутивів зі значенням об'єктивної зменшеності здатні отримувати оцінно-емоційні конотації, зумовлені контекстуально. Наприклад: *Raptim denique raupertina Milonis cepula perfunctus...* (Я швидко з'їв скупенький обідець Мілона...) [13, с. 148] або *...meus alioquin consobrinus, ..., qui tecum primis ab annis nutritus et adultus individuo contubernio domusculae...* (...мій двоюрідний брат ..., який зі мною від народження зростав у нашому любовому домі...) [13, с. 230].

II. Групи іменників із позитивним оцінно-емоційним та/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної семантики): а) назви людей: загальні назви (e.g. *amicula* – подруженька, *dominula* – хазяєчка), за родинними зв'язками (e.g. *filiolus* – синочок, *uxorcula* – дружинька); б) назви тварин (e.g. *gallinula* – курочка, *ovicula* – овецька). У латинській мові, на протилежність українській, виявилось значно важче визначити, де зменшувальні іменники позначають об'єктивно маленький розмір чи недорослість, а де виражають суб'єктивну оцінку, в зв'язку з тим, що українська мова має окремий набір демінутивних суфіксів для позначення недорослості, тоді як в латинській мові таке розмежування відсутнє.

Як і в українській мові, латинські демінутиви, денотативне значення основи яких потенційно передбачає позитивну чи нейтральну оцінку, в контексті можуть здобувати негативні конотації. Наприклад: *Erat ei tamen uxorcula ... verum tamen postrema lascivia famigerabilis* – Була в нього дружинька, ... яка мала славу останньої розпусниці [14, с. 132].

III. Групи іменників із негативним оцінно-емоційним та/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви на позначення людей за певними характеристиками, які сприймаються негативно (e.g. *hotullus* – ница людина, *tulierscula* – жінка легкої поведінки); лайливі назви, отримані внаслідок метафоричного переносу (e.g. *lupula* – хвойдочка, *bestiola* – тварючка); б) назви абстрактних понять (e.g. *tetoriola* – поганенька пам'ять, *moscilli* – нуці звичай). Наприклад: *Dii boni, quales illic hotunculi vibicibus lividis totam cutem depicti, dorsumque plagosum scissili centunculo magis inumbrati quam obtecti...* – Добрі боги, що то за люди: вкриті синцями по всьому тілу, а клапти ласміттячка на побитій спині більше оголювали їх, аніж прикривали... [14, с. 146].

Висновки. Аналіз семантики та функцій демінутивних одиниць в українській і латинській мовах показав, що демінутивізація в системі іменника може використовуватися:

1) для вираження об'єктивної зменшеності конкретних, відчутних для сприйняття об'єктів за параметрами висоти, довжини, товщини, глибини, обсягу, об'єму та вказувати на малість за віком. Особливістю латинської мови є те, що в ній існує досить багато демінутивів абстрактної семантики, яким в українській мові найчастіше відповідають описові конструкції (e.g. *otiolum* – короткий відпочинок, *offensiuncula* – маленька неприємність). Було б неправильно стверджувати, що в українській мові такі демінутиви відсутні, але, як правило, вони виражають не зменшеність, а оцінно-емоційне ставлення мовця до повідомлюваного або експресію (e.g. *дільце*, *вітаньнячко*), тоді як у латинських демінутивів сема об'єктивної зменшеності виражена досить чітко;

2) для вираження позитивного оцінно-емоційного та/або експресивного значення в групах іменників на позначення живих істот та конкретних об'єктів. Характерною особливістю української мови виявилось те, що в ній демінутиви існують у групах лексем на позначення неживих чи абстрактних об'єктів, явищ матеріального чи духовного світу. Такі об'єкти принципово не можуть мати зменшений розмір або ослаблений вияв ознаки і вживаються для увиразнення, підсилення певної інформації або на вимогу стильової спрямованості мовлення;

3) вираження негативного оцінно-емоційного та/або експресивного значення в групах іменників на позначення живих істот та конкретних об'єктів, а також у сфері абстрактних понять.

Ядром системи демінутивів оцінно-емоційної семантики виявилися групи на позначення людини. Майже співмірними в досліджуваних мовах є ряди позитивно-оцінних демінутивів від загальних назв людей та від назв родинних зв'язків, безеквівалентними – українські пестливі назви за родом занять та походженням. Спільними є групи негативно-оцінних демінутивів на позначення людей за рисами чи ознаками, які в суспільстві або лише мовцем сприймаються негативно. Причому тільки українській мові виявилися негативно-оцінні демінутиви від назв людей за етнічним походженням та суспільним становищем.

Іменники-демінутиви оцінно-емоційної семантики в кожній із досліджуваних мов здатні до вираження як позитивних (пестливість, доброзичливість, ласка, співчуття тощо), так і негативних (зневага, іронія, зверхність, нехтування тощо) оцінно-емоційних конотацій. Такий семантико-функціональний збіг можна пояснити подібністю концептуалізації поняття малості на когнітивно-рівні носіїв досліджуваних мов. З одного боку, малість свідчить про беззахисність, неагресивність, викликає почуття довіри та доброзичливе ставлення (насамперед, коли це стосується живих істот), а з іншого, вона асоціюється з маловартісністю, неважливістю, що породжує ряд негативних оцінок. Поняття малості пов'язує між собою різні, іноді діаметрально протилежні значення, що нерідко призводить до появи конотативної енантісемії, коли лише контекст здатен встановити специфіку емоційного змісту.

Аналіз виразників категорії демінутивності в українській та латинській мовах засвідчує гносеологічно-мовну універсальність цієї категорії. Національно-мовна специфіка виявляється у потенційній здатності до вираження ширшого чи вузкого

семного ряду, а також в емоційній насаженості та експресивній силі виразників категорії демінутивності у кожній із досліджених мов. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у залученні до аналізу матеріалу більшої кількості мов.

Список літератури:

1. Мандельштам И. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // ЖМНП, 1903. – Июль. – С. 34-66.
2. Плямоватая С. С. Размерно-оценочные существительные в современном русском языке : [учебное пособие] / Софья Семеновна Плямоватая ; Московский горный ин-т. – М., 1961. – 120 [2] с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
4. Taylor J. R. Linguistic Categorization : Prototypes in Linguistic Theory / John R. Taylor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 321 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

5. Андрухович С. Яйце про любов / Софія Андрухович // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль ; упор. С. Г. Васильєв. – Харків : Фоліо, 2008. – С. 17-30.
6. Вишня О. Дика коза / Остап Вишня // Фейлетони. Гуморески. Усмійки. Щоденникові записи / упоряд. І. В. Зуба ; ред. І. О. Дзверін. – К.: Наукова думка, 1984 – С. 254-259.
7. Забужко О. What makes you smile when you are tired / Оксана Забужко // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки: / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль; упор. С. Г. Васильєв. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 98-112.
8. Коломієць О. Дикий Ангел / Олексій Федотович Коломієць. // Дикий Ангел. Камінь русина. П'єси.– К.: Рад. письменник, 1982. – 142 с.
9. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя/ Улас Самчук // Марія. Хроніка одного життя: Роман / післямова С. П. Пінчука. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 190 с.
10. Тютюнник Г. Три зозулі з поклоном / Григор Михайлович Тютюнник // Вибрані твори: Оповідання... / передм. Б. Олійника. – К.: Дніпро, 1981. – С. 298-302.
11. Франко І. Украдене щастя / Іван Якович Франко. // Зібрання творів у 50-ти тт. / ред. кол. Є. П. Кирилук та ін.– Т. 24. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 7-64.
12. Шевченко Т. Катерина // Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1. – С. 92-109.
13. Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 1 : Books 1-6. – 371 p.
14. Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses : In 2 vol. – Cambr., Mass. ; Lnd. : Harvard UP, 1989. – Vol. 2 : Books 7-11. – 377 p.

Рудая Н.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИМИНУТИВИЗИРОВАННЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ УКРАИНСКОГО И ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

Статья посвящена исследованию именной диминутивизации в украинском и латинском языках. Выделены лексико-семантические группы наиболее распространенных существительных-диминутивов, проанализированы их семантика и функции. Осуществлен сопоставительный анализ функционально-семантических признаков существительных – диминутивов в украинском и латинском языках. Выявлены общие и специфические черты именной диминутивизации в каждом из языков.

Ключевые слова: диминутив, категория диминутивности, диминутивизированные имена существительные, оценочно-эмоциональное значение, экспрессия.

Ruda N.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SEMANTIC AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF THE NOUN DIMINUTIVES IN UKRAINIAN AND LATIN LANGUAGES

Summary

The article is devoted to the research of Noun diminutivization in Ukrainian and Latin languages. Lexical-semantic groups of the most common Noun Diminutives are obtained. Semantics and functions of diminutivized Nouns are analyzed. Comparative analysis of functions and semantics of Noun diminutives is done. General and peculiar for each language features of Noun diminutivization are highlighted.

Keywords: diminutive, diminutiveness category, Noun diminutives, evaluative-emotional meaning, expression.